

ЖОГОРКУ МЕКТЕПТИН БОЛОЧОК ПЕДАГОГДОРУНУН ОКУТУУ – ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНДЕ КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ҮЧҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК КОМПОНЕНТЕРДИН ЖАНА АЛАРДЫН КРИТЕРИЙЛЕРИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Бул макалада жогорку мектептин болочок педагогдорунун кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн педагогикалык компоненттерди жана алардын критерийлеринин теориялык негиздерин өркүндөтүүсү баяндалган. Болочок педагогдор теориялык билимдерин мектептин окутуу-тарбиялоо процессинде, башкача айтканда, практика жүзүндө алган билимдерин колдоно билүү билгичтигин өстүрүү.

С.И.Ожеговдун сөздүгүндө «**компетенттүүлүк**» түшүнүгү «кайсы бир тармак боюнча билимдүү, маалыматы бар, абройлуу» деп аныкталат [1].

«Кесиптик компетенттүүлүк» түшүнүгүнүн маани-маңызын аныктоо көйгөйү психологдордун, педагогдордун, практик адистердин ж. б. кызыкдар адистердин ортосундагы талаш-тартыштар менен ар кыл пикирлердин объектиси болуп келүүдө.

Менин оюмча, **кесиптик компетенттүүлүк** – бул мугалимдин эмгекти жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон билимдер менен билгичтиктерди жана алардын ченемдик белгилерин билгендиги; аларды аткарууга мүмкүндүк берүүчү психологиялык оң сапаттарга ээ болуу, эталондорго жана ченемдерге (нормаларга) ылайык анык кесиптик ишмердик.

Кесиптик компетенттүүлүктүн ар бир компетенттүүлүгү – гностикалык, процессуалдык, коммуникативдик, инсандык, чыгармачыл жана рефлексивдүү беш көрсөткүч боюнча эки критерий менен сунушталган.

1. Гностикалык компонент төмөнкү критерийлер менен: “адис” жана “интеллектуал” аркылуу сунушталат.

“**Адис**” критерийинин көрсөткүчү болуп төмөнкүлөр:

– жалпылык педагогикалык процессинин принциптеринин мыйзам ченемдүүлүктөрү, маңызы; өтүлүп жаткан предметти, билим берүүнүнүн маңызын билүү;

– окуучулардын курактык, жеке-психологиялык өзгөчүлүктөрүн жана алардын жалпылык педагогикалык процессте катталуусун билүү;

– окутуунун жана тарбиялоонун заманбап концепцияларын жана технологияларын билүү;

– окутуу процессинде билимдердин, билгичтиктердин психологиялык механизминин өздөштүрүүнү билүү;

– окутуу мотивациясын калыптандыруунун механизмдин билүү;

– нормативдик-укуктук документтерди, (мыйзамдарды, концепцияларды, программаларды ж.б.) КРнын тарбиялоо жана билим берүү жаатында билүү.

“**Интеллектуал**” критерийи төмөнкү көрсөткүчтөр менен сунушталган:

– мазмундук хобби жана жалпы өзгөчө жетишкендиктин болушу;

– өтүлүп жаткан предмет жаатында жаңы ачылыштарга жана жетишкендиктерге ээ болуу;

– педагогдун инсандык байлыгынын көрсөткүчү катары рухий маданиятты камтуусу;

– таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптандырылгандыгы;

– өзүн-өзү тарбиялоо жана өзүн-өзү окутуу жөндөмүнө ээ болуу.

Процессуалдык компонент “уюштуруучу” жана “усулчу” критерийлери менен сунушталган.

“**Уюштуруучу**” критерийинин көрсөткүчү болуп:

– өз алдынча жана бирдиктүү перспективдүү пландарды түзүүнү билүү;

– окуучуларды тарбиялоодо жекече катышты ишке ашырууну билүү;

– окуучулардын инсандык өзгөчүлүктөрүн аныктоону, багыттуулугун орнотууну билүү;

– кесиптештер менен, ата-энелер менен, окуучулар менен аныктоо жумуштарын уюштурууну билүү;

– окуучулардын өтүлүп жаткан предметке карата туруктуу кызыкчылыгын ойготуу жана өнүктүрүүнү билүү саналат.

“Усулчу” критерийи боюнча көрсөткүч болуп:

– сабакта көрсөтмө куралдарды жана окутуунун технологиялык каражаттарын сабакта колдонууну билүү;

– сабактарда түрдүү билим берүү технологияларын жана элементтерин билүү жана колдонууну билүү;

– окутуунун жана тарбиялоонун түрдүү методдоруна ээ болуу жана аларды окутуу процессинде колдонууну билүү;

– окуучуларга педагогикалык процесстин өз мотивдерине, талабына, максатына ээ активдүү катышуучусу катары кабыл алууну билүү;

– окуу предметинин ачкычтуу идеяларын бөлүп көрсөтүүнү билүү, аларды илим, анын өнүгүү деңгээлинин жаатына төп келген терминдердин, түшүнүктөрдүн негизинде аныктоону билүү.

3. Коммуникативдик компонент “коммуникатор” жана “дипломат” критерийлери менен көрсөтүлөт.

“Коммуникатор” критерийлери өзүнө төмөнкү көрсөткүчтөрдү камтыйт:

– окуучулар менен педагогикалык жактан максаттуу болгон мамилени түзүүнү билүү;

– окуучулар менен, кесиптештер менен, ата-энелер менен, жетекчилик менен сапаттуу мамилени түзүүнү билүү;

– окутуучулук жааматта конфликттердин алдын алуу жана чечүүнү билүү;

– педагогикалык техниканын элементтерине ээ болуу;

– кесиптик-кепчик маданиятка ээ болуу.

“Дипломат” критерийи өзүнө төмөнкү көрсөткүчтөрдү камтыйт:

– абалдын өзгөрүү чегине жараша ийкемдүү кайра түзүү жана пикир алышууда түрдүү позицияны ээлөө жөндөмдүүлүгү;

– тартиптүүлүк жана баалоо боюнча уюштуруучу таасирлерди колдонууну билүү;

– ата-энелер менен, кесиптештер менен конструктивдик шериктештикти орнотууну билүү;

– коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүү деңгээлинин болуусу;

– либералдык жана авторитардык пикир алышуудан айырмаланып, демократиялык стилдин калыптануусу;

4. Инсандык компонент “субъект” жана “объект” критерийлери менен аныкталат.

“Субъект” критерийи өзүнө төмөнкү көрсөткүчтөрдү камтыйт:

– педагогикалык инсанга багытталгандыктын калыптануусунун болушу;

– кесиптик мааниге ээ сапаттардын калыптандырылуусу (гумандуулук, толеранттуулук, эмпатия, педагогикалык этика, педагогикалык жүрүш ж.б.);

– педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүү деңгээлинин болушу жана аларды ачыкка чыгарууну билүү;

– окуу процессинде ыңайлуу микроклиматты түзүүгө ар бир окуучунун жөндөмдүүлүктөрүн реализациялоону орнотуу;

– өз стилинин өзгөчүлүктөрүн аныктоону жана табигый оң сапаттарды аныктоону билүү.

“Объект” критерийи төмөнкү көрсөткүчтөрү менен берилген:

– так атуулдук позицияны ээлөөнү билүү, өз кесибинин кыйынчылыктарын жеңе билүү;

- кесиптик “Мен-концепция” позициясынын калыптандырылгандыгы;
- жекече мүнөзгө, стилге умтулуу, өз алдынча жашоо укугун түшүнүү;
- өзүн-өзү калыптандыруу, ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү;
- өзүнүн инсандыгынын жана ишмердүүлүгүнүн оң жана терс жактарын билүү.

5. Чыгармачыл компонент “инноватор” жана “жаратуучу” критерийлери менен берилген.

“Инноватор” критерийинин көрсөткүчтөрү болуп:

- окутуу методикасынын жана технологиясынын жаңы элементтерин иштеп чыгуу, өз алдынча топтоштурууну билүү;
- ойлонуунун креативдүүлүгү жана чыгармачыл жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү;
- кесиптик маселелерди стандарттык эмес түрдө чечүүнү билүү;
- активдүү окутуунун методдорун жана формаларын, прогрессивдүү идеяларын өз ишинде колдонууну билүү;
- окуучулардын психикалык өнүгүүсүнүн жаңы деңгээлдери үчүн окутуунун жана тарбиялоонун ыкмаларын колдонууну билүү.

“Жаратуучу” критерийинин көрсөткүчтөрүнө:

- билим бирүүчүлүк маселелерди чечүүнүн стандарттык эмес катыштарын жаратууну билүү;
- өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялоочу маселелерди чечүүнүн стандарттык эмес катыштарын ишке ашырууну билүү;
- ыкмаларды топтоштуруу, педагогикалык ситуацияларды салыштыруу жана жалпылаштырууну билүү, чыгармачыл изденүүнү ишке ашырууну билүү;
- бир жолу тандалып алынган позицияны проблемага айландырбоону билүү;

6. Рефлексивдүү компонент “аналитик” жана “текшерүүчү” критерийлери менен берилген.

“Аналитик” критерийи төмөнкү көрсөткүчтөр менен:

- өз ишмердүүлүгүнүн жетишсиздиги жана инсандуулугун, жетишкендиктерин билүү, өзүн-өзү баалоонун калыптандырылгандыгы;
- өз жөндөмдүүлүктөрүн, өз ишмердүүлүгүнүн деңгээлин сезүүнү билүү;
- өз ишинин, өзүнүн кемчиликтеринин себептерин көрүүнү билүү;
- окутуучулардын тарбиясынын, билим алуусунун, эмгегинин жыйынтыгынын ортосундагы карым-катышты билүү жөндөмдүүлүгү, мектеп окуучусунун өзгөчөлүктөрүн, жетишкендиктерин айырмалоо, окуучулардын окуудагы кемчиликтери, жетишпегендигинин келип чыгуу булактарын көрө билүү;
- окуучулардын жеке өнүгүү маселесин эске алуу менен эмгек пландарын түзүүнү билүү;
- өзүн-өзү таануу жөндөмдүүлүгү (өзүнө-өзү байкоо жүргүзүү, өзүн-өзү анализдөө, өзүнө-өзү стимул берүү ж.б.).

“Текшерүүчү” критерийи өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- башка мугалимдердин, ата-энелердин, окуучулардын эмоционалдык абалын аныктоону билүү;
- өзүнүн эмоционалдык абалын башкарууну, ага конструктивдүү, деструктивдүү эмес мүнөз берүүнү билүү;
- окутуучулук жана үйрөтүүчүлүктүн реалдуу абалын баалоону, ага жеке жана дифференциалдык катышты жасоону билүү;
- ар бир окутуунун алдыга умтулуу, жекече өнүгүү перспективасын белгилөөнү билүү;
- өз ишмердүүлүгүнүн алдын-алуу, өз тажрыйбасын сүрөттөө, жалпылоону, анализөөнү билүү;
- өз кесиптик компетенттүүлүгүндө “ак такты” табууну билүү.

Өзүн-өзү баалоо ар бир өзүнчө этаптын эффективдүүлүгүн реализациялоону гана ишке ашырбастан, ошондой эле болочок педагогдордун окуу ишмердүүлүгүн

жөнгө салуу процессинин жалпы туруктуулугун өзгөчө педагогикалык практика өтүүдө аныктайт.

Өзүн-өзү баалоонун бийиктиги келечектеги кесиптик пландардын кеңдигине жана максатынын деңгээлине таасир тийгизет, өзүн-өзү баалоонун туруктуулугу ишмердүүлүктүн максатынын коюлушунун жыйынтыгына жана алардын тууралыгынын субъективдүү ишенимдүүлүгүнө таасирин тийгизет.

Жогорулатылган өзүн-өзү баалоо максаттардын реалдуу мүмкүнчүлүктөн өйдө коюлгандыгын шарттайт, объективдүү кемчиликтердин күчтүү эмоционалдуу кайгыруу жана ийгиликтүү иш-аракеттердин педагогикалык ишмердүүлүктө субъективдүү түрдө жокко чыгарылышын, максатка жетүү үчүн күч-аракеттердин азайышын, ийгиликке жетүү мүмкүнчүлүктөрүнүн төмөндөшүн, зарыл маалыматтын жокко чыгарылышын пайда кылат.

Педагогдун дароо жогорулатылган өзүн-өзү баалоосу анын кесиптик мотивациясын белгилүү бир педагогикалык ишмердүүлүккө ээ болуу этабында төмөндөтүшү мүмкүн, бул болсо эмгектеги өсүштүн төмөндөшүнө алып келет.

Төмөндөтүлгөн өзүн-өзү баалоо пассивдүүлүккө, жоопкерчиликтен коркууга, жеңил маселелерди чечүүгө ыктоого, ийгиликсиз иш-аракеттерди жасоого түртөт. Адатта, мындай өзүн-өзү баалоонун жыйынтыгы болуп адамдын кесиптик ишмердүүлүгүндө мүмкүнчүлүктөрдү толук эмес реализациялоосу, а түгүл, андан баш тартышы саналат.

Максималдуу туруктуу өзүн-өзү баалоо жүрүш-турушунун негативдүүлүгүнүн себеби болот, ошондуктан ийгиликсиз өзүн-өзү баалоо ишмердүүлүктүн шарттарынын оперативдүү өзгөрүшүнө алып келет, бул болсо анын жыйынтыгына таасир тийгизбей койбойт [2].

Өзүн-өзү баалоонун маанилүүлүгүнө изилдөөчүлөр кесиптик жакындыгына, инсандын кесиптик-маанилүү сапаттарына, студенттердин кесиптик даярдыгын калыптандыруусуна ж.б. көңүл бурушат. Кесиптик-маанилүү өзүн-өзү баалоо болуп кесиптик калыптануунун психологиялык регулятору саналат [2].

Педагогикалык рефлексия кесиптик сапат катары педагогдун прогноздоо, кабыл алып жаткан аракеттеринин болушу мүмкүн жана реалдуу натыйжаларын көңүлүндө баштан аяк ойлоп чыгуу жана адекваттуу баалоо жөндөмдүүлүгүнөн көрүнөт жана жаңычылыктар (новаций) менен өнүгүүлөрдүн булагы болуп саналат [3].

Өзүн-өзү таануу - мугалим үчүн зарыл нерсе, потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү тарбиялануучуларынын актуализацияланышы үчүн шарт түзүү керек. Ар бир тарбиялануучунун жан-дүйнөсүнүн ачылышына шарт түзүү – гуманистик мааниге ээ процесс.

Я.Корчак: “Баланы таанып-билүүдөн мурун, өзүңдү тааны”, - деп айткан [4].

Болочок мугалимдин өзүнүн кесиптик таануусу – педагогикалык эмгектеги кесиптик ишмердүүлүгү. Т. Манн: “өзүн-өзү таануу ички жаңыланууну билдирет”, – деп айткан. Өзүн-өзү активдүү таануу мугалимдин ар дайым өзүнүн жүрүш-турушун башкалардыкы менен салыштырып кароо менен өнүгөт. “Эгер өзүңдү башка бирөөнүн ордуна коюп көрсөң, жек көрүү сезими жоголот, а эгер башкаларды өзүбүздүн ордубузга коюп көрсөк, өзүбүз менен сыймыктануу сезимибиз жогоруламак” (И.Гёте) [4].

Өзүн-өзү баалоосу төмөн адамдардын педагогикалык ишмердүүлүгү эффективдүү болбойт. Алар үчүн:

- мугалимди жактырбаган окуучуларга терс көз караш;
- балдар үчүн дайым кыйынчылык туудуруу;
- окууга болгон аракетти өз күнөөсүн жууш максатында гана жумшоо;
- таймаштык күрөштүн негизинде окуу ишмердүүлүгүн жүргүзүү;
- катуу тартип орнотуу, жазалоонун түрүн ойлоп табуу мүнөздүү.

“Эгер мугалим өз ишин ойлонуп жасаса, анда өз тажрыйбасында теориялык билимди жүзөгө ашыруу иши жаралбай койбойт, окуучулардын билими менен өзүнүн

педагогикалык маданиятынын ортосундагы байланышты түшүндүрүүгө умтулат”, – деп эсептейт В.А. Сухомлинский [4].

Өзүн-өзү таануунун жыйынтыгы **өзүн-өзү баалоо** болот.

Рефлексивдүү өзүн-өзү баалоо өзүнө педагогикалык рефлексиянын өнүккөн деңгээлинде окутуу-тарбиялоо процессинин жүрүшүндө өткөн тажрыйбасын эталон менен салыштыруу менен камтыйт.

Локкун ою боюнча, рефлексия – “акыл өз ишмердүүлүгүн сунуштаган байкоо жүргүзүү”. Рефлексивдүү процесстин психикалык формасы: сынчыл ой-жүгүртүү, далилдүүлүккө умтулуу, өз позициясында туруу, суроолорду ойлонуп туура коюу, дискуссияны жүргүзө билүү.

“Өз эмгегин анализдей алган педагог күчтүү, тажрыйбалуу болот”(В.А. Сухомлинский).

Өзүн-өзү баалоону жогорулатуунун жолдору:

- өзү жөнүндө көбүрөөк позитивдүү ойлорду ойлоо;
- өзүн сыйлоо;
- адам катары өзү менен сыймыктануу;
- өзүнүн кемчиликтерин жана жетишкендиктерин сүрөттөй билүү.

Социалдык жана феноменологиялык мазмунга ээ болуу менен болочок педагогдордун кесиптик компетенттүүлүгү педагогикалык эмгекте кесиптик маанилүү инсандык сапаттар менен жөндөмдүүлүктөрдүн, кесиптик билимдер менен билгичтиктердин калыптандырылышын, өнүгүшүн, интеграциясын жана актуалдашуусун, жашоо ишмердигин принципиалдуу жаңыртуучу бүткүл ички жан-дүйнөнүн активдүү түрдө кайра түзүлүшүн камтыйт [5].

Болочок педагогдордун профессионалдык компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн окутуу-тарбиялоо процессин жогорку мектептен баштоо абзел. Себеби студенттер алган билимин ЖОЖдо чыңдап, башкача айтканда, теориялык билимди практикалык иште айкалыштыра билүү билгичтигин өстүрүү. Ал үчүн профессионалдык компетенттүүлүгү орто жана төмөн студенттердин билимин жогорулатуу үчүн окутуу-тарбиялоо процессинде окутуунун интерактивдүү методдорун көбүрөөк колдонуу менен бирге тренингдерди, спецкурстарды, оюндарды уюштуруу, ойлоо процесстерин өстүрүү, окуу-тарбиялоо процессине байланыштуу ар кандай кырдалдарда ойлоп табуу билгичтиктерин киргизүү керектигин өркүндөтүүнү сунуштамакчымын.

Педагогикалык ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүзөгө ашыруу үчүн болочок педагогдор профессионалдык компетенттүүлүккө ээ болуусу өтө маанилүү. Жогорку мектептин студенттери бул - болочок педагогдор. Канчалык деңгээлде педагогдорубуз күчтүү, билимдүү, гумандуу, компетенттүү болсо, өсүп келе жаткан жаштардын келечеги ошолордон көз каранды. Үй-бүлөлөрдө, бала бакчаларда, мектептерде баланын фундаменти канчалык күчтүү болсо, анда ал баланын келечеги алдыда.

Кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн, жалпысынан, педагогикалык компоненттердин жана алардын эң негизги критерийлерин болочок педагогдор билүүсү жана аларды келечекте окутуу-тарбиялоо процессинде кеңири колдонуусу эң маанилүү ролду ойнойт.

Адабияттар:

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Словарь русского языка. - М., 1977.
2. Асмолова А.Г. Психология личности. - 1990. - 367 с.
3. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. – 2003. - № 10. – С. 51-55.
4. Коджаспирова Г.М. Педагогика: Учебник. – М.: Гардарики, 2004. - С. 421-426.
5. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - Москва: Просвещение, 2005. - С. 141.